

LES IMITACIONS LAIETANES D'ÀMFORES ITÀLIQUES A LA ZONA CENTRAL DE LA COMARCA DEL MARESME EN ÈPOCA TARDOREPUBLICANA.

JOAQUIM GARCÍA i ROSELLÓ*
ESTHER GURRI i COSTA*

INTRODUCCIÓ

No ha estat fins a la darrera dècada quan s'ha començat a identificar un tipus d'àmfora que formalment corresponia al grup de les Dressel 1, però que no tenien un origen itàlic sinó que havien estat fabricades en diferents zones de la Laietània. Actualment és freqüent de trobar aquests tipus amfòrics en estudis on s'analitzen contextos bàsicament tardorepublicans.

La troballa, l'any 1990, en una excavació del jaciment de la ciutat romana d'*Iluro* (carrer nou 54) d'un interessant conjunt d'àmfores de fabricació local, que imitaven envasos itàlics del tipus Lamboglia 2 i Dressel 1, ha estat l'excusa per fer un breu estat de la qüestió bàsicament amb materials trobats en aquest jaciment, si bé per intentar la seva sistematització cal analitzar altres jaciments de la comarca on han aparegut peces similars.

La identificació d'aquestes àmfores no només planteja problemes tipològics, sinó que esdevenen materials valuosos per a la interpretació històrica i econòmica que enriqueix el coneixement del període de la romanització a la comarca del Maresme.

ANTECEDENTS

Fou a partir de l'excavació del dipòsit del sector occidental de l'*op-*

*Museu Comarcal del Maresme-Mataró

pidum ibèric de Burriac, l'any 1983, quan es presentà per primera vegada un conjunt important d'aquest tipus d'àmfores (Miró, Pujol, García 1988: 32 i 33), si bé anteriorment s'havien localitzat puntualment altres fragments (Coll, Jàrrega 1986: 15). Un primer intent de sistematització el realitzà Jordi Miró en la seva tesi doctoral presentada l'any 1985 i publicada tres anys més tard (Miró 1988: 60).

L'excavació l'any 1983 del dipòsit de Burriac documentà dos nivells de farciment. En ambdós nivells es trobaren fragments amfòrics de fabricació local que imitaven les Dressel 1 itàliques. S'observà, però, que la tècnica de cocció de la pasta era diferent en les d'un i altre nivell.

La pasta de les àmfores del primer nivell, datat entre el 70-40 a.C., és de tipus sandvitx, marró o ataronjada als extrems i grisa al mig. La cocció no és gaire bona. La pasta de les àmfores trobades en el segon nivell, datable del 100/90-70 a.C., també és de tipus sandvitx, però la cuita és excel·lent, la qual cosa permeté aconseguir uns envasos de parets relativament primes amb pastes força dures.

En el Congrés d'Arqueologia celebrat a Granollers l'any 1987, es presentà un estudi on es mostraren noves troballes d'aquest tipus d'àmfores i s'intentava de nou sistematitzar-les (Comas *et alii* 1987: 372-378). A part de les de Burriac s'estudiaren les àmfores d'aquest tipus trobades als jaciments d'*Iluro* (Mataró), *Baetulo* (Badalona), Montpalau i als ancoratges de Vilassar-Cabrera i Mataró Nord. Aquest estudi aportà el coneixement d'un nou tipus de pasta que s'afegia als altres dos sistematitzats a partir dels materials de Burriac: pasta poc depurada amb desgreixant de quars i mica, dura i de cuita oxidant. És l'anomenada "pasta tarraconense".

La cronologia inicial d'aquestes produccions se situà entre el 80-70 a.C., a partir del conjunt trobat al nivell II del dipòsit de Burriac, i la més moderna es fixà cap el 40-30 a.C., documentada en materials trobats al jaciment de *Baetulo* (Badalona), en el nivell III del carrer de Sant Josep i de Rosés (Comas *et alii* 1987), tot i que en aquesta ciutat ja s'havien localitzat en estrats de cronologia més moderna¹ (Puerta, Rodríguez 1987: 188).

El darrer treball on aquest tipus de material ha estat analitzat és el seminari dedicat a les produccions ceràmiques d'època tardorepublicana,

¹ Es tracta d'un estrat amb cronologia 20-10 a.C. aparegut al carrer Lladó, 43-45.

on s'inclouïa tipològicament a la resta de ceràmiques d'aquest període cronològic (García 1992: 21-31).

Amb posterioritat a aquests treballs, és freqüent trobar aquests materials en diversos estudis de tipus històrico-arqueològics on s'analitzen contextos del segle I a.C. (Pera 1993) (Olesti 1995) (Pujol, García 1994: 89-129) (CODEX 1992: 163-169).

L'EXCAVACIÓ DEL CARRER NOU 54 (ILURO)

L'excavació arqueològica d'urgència realitzada l'any 1990 en aquest immoble permeté posar al descobert unes estructures domèstiques annexes al *cardo maximus* de la ciutat romana. Per a la construcció de les estructures de la fase més antiga documentada a l'excavació es realitzà prèviament un terraplenament on es trobaren diversos materials com Campaniana B, B-oïde, parets fines, ceràmica comuna ibèrica i romana i un important conjunt de fragments amfòrics del tipus Dressel 1 i Lamboglia 2 de fabricació local. La cronologia de l'estrat s'ha establert entre el 75-50 a.C.

La troballa és important perquè fins al moment no s'havien identificat imitacions locals de la forma Lamboglia 2. La identificació ha estat possible perquè les àmfores aparegueren quasi senceres.

Del conjunt documentat hi havia 7 peces del tipus Lamboglia 2 (dues d'elles amb perfil complet; Làm. I, fig 1 i 2) i 2 més de la forma Dressel 1 (Làm. 1, fig.3 i Làm. 2 fig. 6). A més a més es trobà àmfora itàlica amb pasta del tipus "DB" i meridional.

Quant a les àmfores locals s'han identificat dos tipus de pasta: la ibèrica de tipus sandvitx (de color marró extern i gris intern), i la tarraconense (Tchernia, Zevi 1972), encara que amb algunes variants: color, depuració, tipus de desgreixants i coccio.

Sembla que totes aquestes àmfores tenien originàriament una engalba blanca que no sempre s'ha conservat. De tot el conjunt tan sols una peça l'ha conservat íntegrament (Làm.II, fig.8).

NOU.90.51.17 (Làm.I, 1)

Àmfora del tipus Lamboglia 2. Vora exvasada, llavi recte i coll cilíndric amb nanses curtes, però rectes amb arrencament superior corbat i secció ovalada. Aquestes reposen sobre una carena ben marcada, formant un angle

obert, que origina un cos de forma còncaua acabat en un pivot massís de forma troncocònica. La pasta és molt depurada, amb algunes partícules de quars i mica. La cocció és de tipus sandvitx, marró-xocolata extern i gris intern. Altura: 88 cm.

Diàmetre de la vora: 19 cm.

Altura del llavi: 4,5 cm.

NOU.90.51.18 (Làm.1, 2)

Perfil gairebé complet d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Vora exvasada i llavi lleugerament triangular. Coll cilíndric, nanses rectes amb arrencament superior corbat de secció ovalada que reposen sobre una carena ben marcada, formant un angle obert, amb una panxa i fons de forma còncaua. No es conserva el pivot. Pasta depurada amb partícules de quars i mica, tipus sandvitx, marró-vinós extern i gris intern. Superfície externa allisada amb restes d'engalba blanca.

Altura màxima conservada: 76,2 cm.

Diàmetre de la vora: 16,8 cm.

Altura del llavi: 4,5 cm.

NOU.90.51.19 (Làm.I, 3)

Meitat superior d'una àmfora del tipus Dressel 1. Vora exvasada i llavi lleugerament triangular. Coll llarg, cilíndric, amb nanses rectes amb arrencament superior corbat de secció ovalada que descansa sobre una carena ben marcada.

Pasta molt depurada amb escasses partícules de quars i mica i algun vacúol de mida petita. Cocció tipus sandvitx, de color marró extern i gris intern.

Altura: 45,5 cm.

Diàmetre de la vora: 18,6 cm.

Altura del llavi: 5,4 cm.

NOU.90.51.20 (Làm.II, 8)

Panxa i fons d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. No es conserva la totalitat del pivot.

Pasta tarraconense, amb força partícules de quars de mida mitjana, de color gris, amb algunes zones de la superfície d'un color vinós. Cuita excessiva. La superfície externa té una engalba ben conservada de color blanc-groguenc.

NOU.90.51.22 (Làm.II, 4)

Vora d'àmfora del tipus Lamboglia 2. Vora exvasada i llavi recte. Es conserva bona part d'una nansa i l'arrencament de l'altra. Pasta molt depurada, amb algunes partícules de quars i mica i petits vacúols. Tipus sandvitx, marró extern i gris intern.

Diàmetre de la vora: 17,4 cm.

Altura del llavi: 3,9 cm.

NOU.90.51.24 (Làm.II, 6)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Dressel 1. Vora exvasada i llavi recte, lleugerament triangular.

Pasta molt depurada amb poc quars i força mica, de color marró clar.

Diàmetre de la vora: 18,6 cm.

Altura del llavi: 5,1 cm.

NOU.90.51.25 (Làm.II, 5)

Vora d'àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi lleugerament triangular. Es conserva l'arrencament d'una nansa.

Pasta molt depurada amb poc desgreixant de quars i mica, d'un color vermell-ataronjat. Es conserven restes d'engalba a la superfície.

Diàmetre de la vora: 15,5 cm.

Altura del llavi: 4,8 cm.

NOU.90.51.26

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi triangular.

Pasta molt depurada, amb poc quars i mica, d'un color vermell-ataronjat. Es conserven restes d'engalba a la superfície.

Altura del llavi: 4,4 cm.

NOU.90.51.27 (Làm.II, 7)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi recte, lleugerament triangular.

Pasta molt depurada, d'un color vermell-ataronjat

Altura del llavi: 4,3 cm.

NOU.90.51.28

Tres fragments de la nansa d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Pasta molt depurada, d'un color vermell-ataronjat.

NOU.90.51.29

Coll i carena d'una àmfora del tipus Lamboglia 2.
Pasta molt depurada, de color marró clar.
Diàmetre del coll: 10 cm.

NOU.90.51.30

Dos fragments de la nansa d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Pasta molt depurada, de color vermell-ataronjat.

NOU.90.51.32/33/34

Tres fragments del coll d'una àmfora del tipus Lamboglia 2.
Pasta molt depurada, d'un color vermell-ataronjat.

NOU.90.51.35

Cinc fragments de carena d'una àmfora possiblement del tipus Lamboglia 2. Pasta tarraconense, depurada, amb algunes partícules de quars. Coccio reductora però amb la superfície interna oxidant d'un color vermell-vinós. Superfície externa amb una engalba ben conservada de color blanc-groguenc.

NOU.90.51.36

Cinc fragments de carena d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Pasta tarraconense, depurada, amb algun gra de quars, d'un color vermell-vinós. Superfície externa amb una engalba ben conservada, de color blanc-groguenc.

NOU.90.51.37

Cinc fragments de carena d'una àmfora del tipus Dressel 1.
Pasta molt depurada, amb fines partícules de quars i mica, i algun vacúol.
Tipus sandvitx, de color marró extern i gris intern.

ALTRES TROBALLES AL JACIMENT D'ILURO D'AQUESTS TIPUS AMFÒRICS

SANT FRANCESC D'ASSÍS 16 (CAN GENISSANS)

La construcció d'un edifici en aquest indret l'any 1979 ocasionà una

ràpida i inacabada intervenció arqueològica que permeté documentar parcialment una estructura de grans mides interpretada pels excavadors com una cisterna (Cerdà 1985: 286). A l'interior d'aquest dipòsit es documentaren dos estrats, el primer dels quals era el farciment d'amortització. Aquest estrat contenia gran quantitat de material arqueològic, entre el que cal destacar un nombrós conjunt de ceràmiques de vernís negre del tipus Campaniana B, B-oïdes emporitanes i imitacions grises; alguns fragments de vasos de T.S. Itàlica de formes antigues i altres del canvi d'Era. Quant a les àmfores es trobaren alguns exemplars de Pascual 1, Laietana 1 i un fragment de vora d'una imitació d'una Dressel 1. També és localitzà un petit conjunt numismàtic datable del darrer quart del segle I a.C. La cronologia proposada pels excavadors per al moment d'amortització del dipòsit és del darrer quart del segle I a.C. o canvi d'Era².

GEN.26.075 (Làm. III, 16)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Dressel 1.

Pasta tarraconense, depurada, amb partícules de quars i mica, té algun petit vacúol, d'un color vermell-ataronjat.

Diàmetre de la vora: 18 cm.

Altura del llavi: 4,2 cm.

EL CARRERÓ, 43-45 (CAN XIMENES)

L'any 1982 s'excavà en aquest solar les restes d'un possible ninfeu situat en el bell mig del *cardo maximus* de la ciutat romana. En un sector de l'excavació (quadre 5), a prop de la claveguera del carrer i apartat del possible ninfeu es documentà un estrat de farciment alterat per estructures posteriors. El material d'aquest estrat consistia, entre d'altres, en Campaniana A tardana, Campaniana B, i algun tipus B-oïde. També es trobaren fragments de T.S. Itàlica, Parets Fines, ceràmica comuna itàlica i ibèrica. De les àmfores cal destacar alguns exemplars dels tipus Dressel 1 itàlica, Dressel 2-4 itàlica, Apul·lia-Brindisi, Pascual 1, Laietana 1/Tarraconense 1 i un

² Si bé l'any 1985 aparegué publicada una breu notícia d'aquesta excavació (Cerdà 1985: 286), les dades que exposem ens les ha proporcionat el seu excavador, després d'haver efectuat un estudi més acurat.

fragment de vora d'una imitació d'una Dressel 1. La cronologia d'aquest estrat és de tercer quart del segle I a.C.

XN.82.5.4.37 (Làm. III, 14)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Dressel 1. Llavi recte.

Pasta molt depurada, amb algunes partícules de quars i mica, i petits vacúols. Tipus sandvitx, marró extern i gris intern.

Altura del llavi: 4,5 cm.

PLAÇA DE LA PEIXATERIA

L'any 1987 es realitzaren dues cales de prospecció en aquest sector de la ciutat. En les dues cales es documentaren dos potents estrats d'anivellament datables d'època augustea.

En un d'ells es trobaren dues vores d'àmfora local, una d'elles imitant la forma Lamboglia 2 i l'altre la forma Dressel 1. Aquests fragments aparegueren associats a ceràmica campaniana A tardana, campaniana B, B-òide, imitacions de pasta grisa del vernís negre i alguns fragments de T.S. Itàlica, Parets Fines, comuna itàlica i ceràmica ibèrica. Les àmfores trobades són del tipus Laietana 1/Tarraconense 1, Pascual 1 i alguns fragments d'àmfora itàlica.

PP.87.2005. 93. (Làm. III, 12)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi recte lleugerament triangular.

Pasta depurada amb algunes partícules de quars i mica, i alguns vacúols, d'un color vermell-ataronjat. Conserva restes d'engalba. Diàmetre de la vora: 18 cm.

Altura del llavi: 4,4 cm.

PP.87.2005. 99. (Làm. III, 13)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi poc marcat.

Pasta depurada, amb força quars i mica, i alguns vacúols, d'un color vermell-ataronjat. A la part interna ha conservat una engalba de color beix molt clar. Diàmetre de la vora: 17 cm.

Altura del llavi: 3,7 cm.

BARCELONA, 55-57 (CAN CASTANY)

Els anys 1989 i 1990 s'excavà aquest immoble de la ciutat, que es va dividir en tres sectors. Al sector 1 es realitzaren 6 cales de 2 x 2 m, en les quals aparegueren sediments de gran potència que han estat interpretats com l'anivellació d'un espai situat immediatament fora muralles. Al sector 2 es trobà un tram de claveguera que connectava amb la del *cardo maximus*, i en el tercer sector es localitzà la fonamentació d'una estructura relacionada amb la muralla de la ciutat. Als farciments d'anivellament del sector 1 s'hi trobà un nombrós conjunt de materials que cal datar cap al canvi d'Era, on destaquen la campaniana A tardana, campaniana B, campaniana C, B-oïdes emporitanes, ceràmica d'imitació de vernís negre, T.S.Itàlica, Paret Fines, comuna itàlica i ceràmica ibèrica. Pel que fa a les àmfores cal destacar un important conjunt d'origen itàlic (tipus Dressel 1, Lamboglia 2, i d'Apul·lia-Brindisi), altres d'origen bètic (Oberaden 83, Haltern 70, Dressel 1, Dressel 7-11, Dressel 12), i d'origen africà (Tripolitanes i altres indeterminades). Les àmfores tarraconenses i locals estan representades per les Laietanes 1/Tarraconense 1, Pascual 1, i imitacions de Dressel 1 i Lamboglia 2.

CC.90.265 (Làm.III, 9)

Vora, coll i nanses d'una àmfora del tipus Dressel 1. Vora lleugerament exvasada i llavi recte lleugerament triangular. Coll troncocònic i nanses rectes de secció ovalada.

Pasta tarraconense, poc depurada, amb partícules de quars de mida gran i mica, d'un color marró-xocolata.

Altura conservada: 35 cm.

Diàmetre de la vora: 18 cm.

Altura del llavi: 4,1 cm.

Diàmetre del coll: oscil·la entre els 10 i els 14 cm.

CC.90.272 (Làm.III, 10)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi recte. Pasta força depurada, amb partícules de quars de mida gran i mica, amb alguns petits vacúols, de color vermell. Superfície allisada.

Diàmetre de la vora: 18,3 cm.

Altura del llavi: 5 cm.

CC.90.272 bis (Làm. III, 11)

Fragment de vora d'una àmfora del tipus Lamboglia 2. Llavi lleugerament triangular.

Pasta depurada amb partícules de quars i mica, tipus sandvitx, marró extern i gris intern.

Altura del llavi: 4 cm.

SANT CRISTÒFOR 12 (CAN PUIG)

L'any 1989 s'excavà el solar de Can Puig, on es localitzà un tram del *cardo maximus* de la ciutat romana. Pel mig del carrer hi discorria una claveguera a la qual desguassaven diverses clavegueres domèstiques. El farciment que amortitzava la trinxera de fonamentació d'una de les parets de la claveguera del carrer fou datat de 50-40 a.C., per la presència de Campaniana A, Campaniana B, B-oïdes, imitacions grises del vernís negre, Parets Fines dels tipus Mayet I, II i III, ceràmiques comunes itàliques i ibèriques, àmfors dels tipus Dressel 1 itàlica, púnico-ebussitana, tripolitana, Apúl·lia-Brindisi, bètiques i tarraconenses (diversos exemplars de Laietanes 1 i un sol exemplar de Pascual 1) i un as de *Baitolo* i un *quadrens* de Turons de mitjans del segle I a.C. Formant part d'aquest material, també es trobaren escassos fragments informes d'àmfora amb pasta tipus sandvitx.

CARRER D'EN PALAU 32-34 (CAN PALAUET)

En el sector del pati d'aquest immoble, excavat l'any 1993, es localitzà una fossa de planta circular tallada al sòl natural del terreny. El farciment que l'amortitzava contenia materials datables de segon quart del segle I a.C., entre els quals cal destacar Campaniana A tardana, Campaniana B, produccions B-oïdes, Parets Fines, ceràmica comuna ibèrica, àmfora del tipus Dressel 1 itàlica i àmfora púnicoebussitana. Entre aquest material hi havien alguns fragments de panxa d'una Dressel 1 amb pasta tarraconense de color marró, la qual cosa ajudà a concretar la cronologia del farciment de finals del segon quart del segle I a.C.

LES IMITACIONS LAIETANES D'ÀMFORES ITÀLIQUES A LA ZONA CENTRAL DE ...
CARACTERÍSTIQUES TÈCNIQUES

TIPOLOGIA

Es difícil d'establir unes característiques tipològiques clares per cada un dels tipus amfòrics (Dressel 1 i Lamboglia 2), perquè en ambdós casos s'imiten les formes itàliques d'una manera poc fidedigna.

Els problemes d'identificació d'aquestes peces és degut, en molts dels casos, al fet que les vores d'aquests productes d'imitació no corresponen exactament al model que imiten, i per tant, sovint es fa difícil d'atribuir un fragment a un tipus o a un altre.

De la forma Dressel 1 no s'imita cap tipus concret de vora dels diferenciats com A, B i C, tot i que s'observen certes tendències.

Del conjunt de peces estudiades classificades com a Dressel 1 es tendeix a imitar el prototipus de la Dressel 1B. El diàmetre mitjà de les vores és d'uns 18 cm, tant pel que fa a les Dressel 1 com a les Lamboglia 2. S'observa, però, que els llavis dels tipus Dressel 1 tendeixen a ser més llargs, amb una altura que oscil·la entre els 4,5 i 5 cm. En molts dels casos és el coll llarg i cilíndric, la carena marcada, les nanses i la panxa recta, els elements que identifiquen els tipus Dressel 1.

Les vores dels tipus Lamboglia 2 tenen uns diàmetres que oscil·len entre els 15,5 i els 19 cm, els llavis tendeixen a ser més curts i rectes i no acostumen a tenir una altura superior a 4,5 cm. El perfil de la peça, les seves nanses, més curtes i petites i la panxa ovalada són els elements que diferencien un tipus de l'altre.

LES PASTES

Quant a les pastes d'aquestes àmfores, poden diferenciar-se dos tipus:

1. Pasta ibèrica. Força depurada, amb escàs desgreixant, tot i que no és rar observar algunes partícules de quars de mida mitjana i força mica. En la majoria dels casos és de tipus sandvitx, marró extern i gris intern. Àmfores amb aquest tipus de pasta, a part de les trobades a Burriac, la majoria s'han localitzat a l'excavació del carrer Nou, 54, d'*Iluro*. Percentualment representen un 44% de les peces estudiades.

2. Pasta tarraconense. És de característiques molt similars a les dels tipus Laietana 1/Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 2-4. Generalment són força depurades, si bé varia bastant la quantitat de desgreixant que hom hi pot observar. Hi ha peces amb pasta molt depurada amb escàs desgreixant de quars i mica (un 33% del material estudiat) i d'altres amb abundant desgreixant de quars (un 22% del total de material estudiat). Són de cocció oxidant, amb unes coloracions que varien del marró clar al vermell-amarronat. Tan sols un cas (Làm. II, fig. 8) presentava una tonalitat grisa, deguda, però, a un excés de cuita.

L'anàlisi de les pastes d'aquests tipus d'àmfores sembla que permet establir una certa evolució, és a dir, que els tipus de pastes poden associar-se a diferents períodes de fabricació. Així, s'observa que la pasta sandvitx és la més antiga, i que després d'un curt període de convivència de la pasta ibèrica amb les primeres de pasta tarraconense, s'acabà generalitzant la pasta típicament tarraconense.

ELS ACABATS

En general, aquestes produccions amfòriques tenien un acabat poc acurat. Originàriament deuriem portar un engalbat d'un color blanquinós o groguenc, sovint mal aplicat, poc uniforme i poc adherent. L'engalba s'aplicava amb pinzell o brotxa, ja que a part de les empremtes deixades per aquests estris, en cap cas no s'ha trobat restes d'engalba als interiors de les àmfores.

A part de la qualitat i quantitat de l'engalba aplicada, el tipus de cocció, sovint defectuosa, era un altre factor que ajudava a obtenir un producte d'acabat mediocre. Del conjunt estudiat només s'ha conservat íntegrament l'engalbat d'una sola àmfora. En la resta d'exemplars només es conserven algunes clapes molt malmeses que es degraden fàcilment. Altres àmfores l'han perdut quasi bé en la seva totalitat.

El fet d'aplicar un engalbat d'un color clar a la superfície de les àmfores és un indicatiu més que referma la clara voluntat d'imitar amb fidelitat els productes itàlics, tot intentant reproduir un envàs específic identificador del producte que contenia.

LA CRONOLOGIA

L'estudi del conjunt d'àmfores, trobades en diferents excavacions del jaciment de la ciutat romana d'*Iluro* (Mataró), que imiten el tipus itàlic ha permès, fins al moment, intentar concretar i definir el marc cronològic d'aquestes produccions laietanes, així com completar i aprofundir el coneixement que fins al moment es tenia d'aquests tipus d'envasos.

La datació més antiga d'un context on han aparegut aquest tipus d'àmfores l'ha proporcionat el jaciment ibèric de Burriac (Cabrera de Mar), en el dipòsit excavat l'any 1983 (Miró, Pujol, García 1988: 116). Fou en el nivell inferior d'aquest dipòsit, datable de 80-70 a.C. on es trobaren els exemplars més antics, de clara filiació ibèrica. De moment no ha aparegut altre material d'aquest tipus en contextos cronològics similars.

En el nivell més modern de la mateixa excavació, datable de 70-40/30 a.C. es trobaren un quants exemplars més. Si bé el material era igualment de factura ibèrica, la tècnica de fabricació era sensiblement diferent, menys acurada.

Si se segueix el fil cronològic, el següent conjunt d'aquest tipus ceràmic és el trobat l'any 1990 a l'excavació del carrer Nou, 54, del jaciment d'*Iluro* (Mataró). Cronològicament és similar al del nivell superior del dipòsit de Burriac, però el material trobat és molt més nombrós i variat. Els exemplars exhumats imitaven els tipus Lamboglia 2 i Dressel 1, i la majoria d'ells tenien una pasta ibèrica quasi bé idèntica a les de les peces trobades al nivell superior del dipòsit de Burriac. En aquesta excavació de la ciutat romana, a més es trobaren altres fragments amb un tipus de pasta més proper a la típica pasta tarraconense que a la ibèrica, tot i que encara en molts casos la pasta és aquí encara força depurada.

En les excavacions de Can Puig de l'any 1989 i de Can Palauet de l'any 1993, també del jaciment d'*Iluro*, es localitzaren alguns fragments informes d'àmfores, algunes amb pasta de tipus sandvitx (Can Puig) i altres amb pastes tarraconenses de color marró (Can Palauet). En aquest darrer, en un context datat de 60-50 a.C., aquest material no aparegué associat a cap altra producció amfòrica d'origen tarraconense, ben al contrari que els fragments trobats a Can Puig apareguts en un context datable de 50-40 a.C., on estaven associades a un bon nombre de Laietanes 1 i un únic exemplar de Pascual 1.

A Can Ximenes, en un context que cal situar de tercer quart del segle

I a.C., es trobaren també escassos fragments d'àmfores que imitaven el tipus Dressel 1. La pasta era del tipus sandvitx.

Datables del darrer quart del segle I a.C./canvi d'era s'han trobat exemplars d'aquests tipus d'àmfores a les excavacions iluronenses de Can Genissans (1981), Plaça de la Peixateria (1987) i Can Castany (1989). A les dues primeres excavacions les àmfores eren del tipus Dressel 1, i en la tercera dels tipus Dressel 1 i Lamboglia 2. Exceptuant un sol cas d'un exemplar de Can Castany, la resta de les pastes eren del tipus tarraconense.

Aquests tipus amfòrics no s'han trobat en contextos de cronologia més moderna del jaciment d'*Iluro*, malgrat que molt puntualment hagi aparegut algun fragment, molt possiblement residual, en altres excavacions d'*Iluro* sense un context cronològic clar (Bassols 1994: 87).

Si bé la datació inicial d'aquests envasos d'imitació de models itàlics ja havia estat fixada en treballs anteriors (Miró, Pujol, García 1988: 32, 69 i 116) (Miró 1988) (Comas, *et alii* 1987: 374), per la qual cosa no insistirem en aquest punt, les troballes al jaciment d'*Iluro* són interessants per analitzar la seva evolució, perduració i cronologia final de producció, així com per poder situar cronològicament totes aquestes produccions.

Les excavacions de Can Genissans, de la Plaça de la Peixateria i de can Castany han proporcionat els exemplars datats més moderns amb context fiable, i per tant permeten fixar el límit de la producció i potser fins i tot d'utilització d'aquest tipus d'àmfores.

Els escassos fragments trobats a Can Genissans en un context d'època augustea donà peu a pensar en un primer moment als excavadors que es tractava d'un material residual, atès que la proporció amb altres tipus d'àmfores trobades associades era molt petita. Els conjunts de la plaça de la Peixateria i de can Castany, datables del canvi d'era, eren molt nombrosos i rics quant a varietat de material arqueològic, la qual cosa obligà a replantejar l'interpretació donada als exemplars trobats a can Genissans.

En aquests contextos datables de canvi d'era (-10 a.C./10 d.C.), les àmfores d'imitació apareguren associades a altres produccions típicament tarraconenses, la laietana 1/tarraconense 1 i la Pascual 1. En cap cas no han aparegut associades a Dressel 2-4 tarraconenses. Les proporcions en què es troben associades és un altre tema que val la pena d'analitzar. Deixant de banda les àmfores d'importació, el tipus més nombrós en aquests contextos és la Pascual 1, seguit de lluny de la laietana 1/tarraconense 1 i en menor nombre, les imitacions laietanes d'àmfores itàliques. La presència repetida

d'aquestes àmfors en aquests contextos augusteus i l'estat de conservació en què es troben fan difícil interpretar-les com a material residual. Tan sols per posar un exemple, a l'excavació de can Castany, on aparegueren gran quantitat d'altres tipus amfòrics, l'exemplar més sencer i complet de totes elles pertany a una àmfora que imita una Dressel 1. En conseqüència, cal deduir que no és un material residual, sinó que forma part del context, la qual cosa equival a dir que foren envasos utilitzats fins al canvi d'era.

En resum, doncs, el marc cronològic en què cal situar aquestes produccions laietanes és relativament ampli, ja que abastarien un període que va des del 80/70 a.C. fins al canvi d'era, uns 75 anys d'ús. Les característiques tècniques d'aquestes produccions, però, són diferents des de les primeres de factura ibèrica fins a les últimes de factura tarraconense. El moment de convivència i substitució de les ibèriques per les tarraconenses es documenta a les excavacions del carrer Nou, 54, can Puig i can Palauet, que cronològicament cal situar cap a mitjan segle I a.C.

Quantitativament mai no foren els envasos predominants. Durant el primer període de producció (75-50 a.C.) eren minoritàries respecte a les àmfors d'importació, i al llarg de la segona meitat del segle I a.C. ho foren respecte a la resta d'àmfors tarraconenses.

CENTRES PRODUCTORS

Fins al moment, no podem relacionar de forma categòrica aquests tipus amfòrics a centres productors concrets; en ocasions, però, s'han trobat alguns exemplars d'aquestes àmfors entre el material associat a alguns centres terrissers, molts dels quals situats al *territorium* d'*Iluro*. Per aquesta raó no descartem la possibilitat que alguns d'aquests centres terrissers fabriquessin en un moment inicial de la seva producció aquest tipus d'envasos. En aquest sentit, cal analitzar i valorar els següents jaciments:

* RIERA DE SANT SIMÓ (Mataró, el Maresme)

Important complex terrisser situat al paratge de Santa Cecília, al bell mig de la riera de Sant Simó. Fou descobert l'any 1968 i fins al moment s'han localitzat tres forns i dues àrees d'abocament. A part del sondeig que realitzà M. Ribas, l'any 1968 en el moment de la seva descoberta (Ribas1983-1984: 281-285), amb posterioritat s'han efectuat dues excava-

cions, les dels anys 1973 de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró (Pons 1985: 185-199) i la de 1992 de CODEX³ (CODEX 1992: 163-169). Els materials trobats en els sectors dels abocadors excavats en les dues darreres intervencions són ibèrics, datant-se en ambdós casos dins del segle III a.C. Només en el sondeig realitzat l'any 1968 per Marià Ribas es recolliren materials de cronologia més moderna. En un estudi posterior relatiu als forns, Marià Ribas presentà un conjunt d'àmfores del tipus Dressel 1, del qual no comenta ni les seves característiques tècniques ni el seu possible origen. Sobta, però, el comentari de l'autor en atribuir la fabricació d'aquest material a aquest centre productor (Ribas 1983-1984: 284).

*** LES CASETES (Mataró, el Maresme)**

Durant les prospeccions realitzades amb motiu de la construcció de l'autopista A-19, en el tram de la variant de Mataró, al N.E. del Turó d'Onofre Arnau, en les vessants d'un torrent prop de can Pou es localitzà les restes de la cambra de foc d'un forn i uns metres al sud un abocador de material ceràmic. Majoritàriament s'hi han recollit àmfores del tipus Laietana 1/Tarraconense 1 i alguns fragments de Dressel 1 de producció local (Defaus, Martín 1989: n.19,48)⁴

*** CAN PORTELL (Argentona, el Maresme)**

A la ribera meridional de la riera d'Argentona (el Maresme), s'excavà part d'un abocador d'àmfores relacionat molt possiblement a un forn documentat durant les prospeccions efectuades l'any 1989 (Defaus, Martín 1989: núm. 7, pàg. 21).

El tester es formà amb abocaments continuats de restes amfòriques del tipus Pascual 1 i Dressel 2-4 i en menor quantitat del tipus Laietana 1/Tarraconense i Dressel 1, moltes de les quals eren rebuigs de cocció, per tant deformades. En un extrem de l'àrea excavada que delimitava el jaciment es documentaren força restes de tovots recremats i potents nivells de

³ La construcció de l'A-19, variant de Mataró, ocasionà l'excavació del jaciment anomenat Camí de Vista Alegre, situat a pocs metres d'on s'excavà el forn l'any 1973. Tant per la proximitat com per les característiques d'ambdós jaciments, cal identificar-los com un de sol.

⁴ Agraïm als autors d'aquest treball, Antoni Rigo i Albert Martín, la informació complementària que ens han proporcionat, al marge de la recollida a la memòria de la prospecció arqueològica realitzada al traçat de l'A-19.

condres, la qual cosa podria indicar la proximitat d'un forn.

La troballa de T.S.Itàlica, Parets Fines tardorepublicanes i les primeres importacions de ceràmiques comunes africanes daten aquest abocador entre els regnats dels emperadors August i Tiberi.

Les àmfores del tipus Dressel 1/Laietana documentades imiten les variants A i B itàliques. Les seves vores oscil·len entre 16 i 17 cm i els llavis tenen una altura mitjana de 6 cm. Pel que fa a la pasta, destaca la seva coloració lleugerament marró i una major depuració de l'argila. Aquestes àmfores representen un 7% del total de material recuperat. Dins del conjunt cal destacar la presència d'una vora amb la marca Q.FABI, de la qual s'ha localitzat un paral·lel en el nivell d'amortització del jaciment de can Balançó, en un context del darrer decenni del segle I a.C. (CODEX 1992: 167)

* LA SALUT (Sabadell, Vallès Occidental)

En aquest jaciment, conegut des de finals del segle passat, s'hi realitzaren diverses campanyes d'excavació a principis d'aquest segle (1912-1916, 1913-1935 i 1948-1949). Una manca de rigorositat quan s'excavà i la parcial destrucció del jaciment no permeten precisar hores d'ara ni la cronologia ni la relació entre les estructures i bona part del material descobert. A més a més de les restes de la *pars rustica* de la vil·la també es van posar al descobert 4 forns ceràmics, dos del tipus IIb, un del tipus IVb i un de més petit circular del tipus Ib, segons la classificació de Cuomo di Caprio. A l'interior d'un dels forns del tipus IIb es localitzaren àmfores del tipus Laietana 1/Tarraconense 1, la qual cosa indueix a pensar que foren produïdes en aquest forn.

En aquest jaciment, encara que no es poden posar en relació amb els forns, també es recolliren 3 exemplars del tipus Dressel 1 amb pasta tarraconense, molt depurada i de color marró. Un tipus de pasta similar es trobà posteriorment en diverses àmfores del tipus Laietana 1/Tarraconense 1 possiblement fabricades en aquest forn. Una de les àmfores té al llavi la marca M.COS (Casas 1987).

* MAS VENDRELL (Santa Eulàlia de Ronçana, Vallès Oriental)

Troballa casual realitzada a inicis dels anys setanta en el tall d'un camí de l'urbanització del Mas Vendrell. Juntament amb altre material de factura romana es recuperaren diversos fragments d'àmfores del tipus

Dressel 2-4, i un fragment d'una vora d'una àmfora del tipus Dressel 1/laietana amb dues marques en el llavi. La primera és de tipus nominal, una cartela quadrangular que emmarca les lletres Q i E. La segona és incisa abans de la cuita i de difícil lectura (Pera 1994: 373). Aquest jaciment ha estat catalogat pel Servei d'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya com a un possible centre terrisser.

DISTRIBUCIÓ

Cada vegada és més sovint la identificació d'aquests envasos d'imitació en els jaciments tardorepublicans de la costa laietana. En alguns casos es disposa de cronologia, com en el de can Balençó (Argentona), on es trobà un fragment a l'estrat de preparació dels paviments de la segona fase, datable de segon quart del s I a.C.⁵, i la vora amb la marca Q.FAVI trobada al nivell d'amortització del jaciment, en un context del darrer decenni del segle I a.C. (CODEX 1992: 167).

Al jaciment de la ciutat romana de *Baetulo* (Badalona) aquest tipus d'envàs es trobà en un estrat datable de 40-30 a.C. (Comas *et alii* 1987), i en un altre de canvi d'era (Puerta, Rodríguez 1987).

En altres jaciments de la comarca del Maresme també es documenta la seva presència, encara que de moment no es pugui precisar la cronologia: a can Vilà⁶ i a les Pèrgoles (Premià de Dalt), a la cova de les Encantades (Cabrera de Mar) (Pujol, García 1994: 110), a la riera de Teià (el Masnou) (Olesti 1995: 201) i Montpalau (Pineda de Mar)⁷ (Comas *et alii* 1987: 374).

Amb un total de sis peces també són presents als ancoratges de Mataró Nord i de Cabrera de Mar (Matamoros 1991: 95), la qual cosa podria ser indicativa de l'inici d'exportació del vi laietà, fet que, d'altra

⁵ La datació la proporciona la presència de ceràmica Campaniana A tardana, Campaniana B i un sol fragment de B-oïde i ceràmica de Parets Fines de les formes Mayet II i III.

⁶ Es tracta de l'abocador d'un terrisser de moment no documentat. Les prospeccions realitzades l'any 1988 proporcionen una cronologia per aquest jaciment que va des del segle II a.C. fins al segle II d.C.

⁷ La data d'amortització proposada per a aquest jaciment és de 40-30 a.C.

banda, també es constata a l'ancoratge de les Sorres (Gavà)⁸ (Izquierdo 1987: 117).

Es coneixen altres imitacions d'envasos itàlics en altres àrees de la Tarraconense, com per exemple al camp de Tarragona (Keay, Carreté, Millet 1989: 126), i a l'abocador del forn del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès) (Palet, Pou, Revilla 1993: 724 i ss) (Revilla 1995: 185)⁹.

Des de fa pocs anys també s'han començat a identificar imitacions d'envasos itàlics produïts en altres zones de la Península, en concret a Eivissa i a la Bètica (Comas *et alii* 1987).

ALGUNES CONSIDERACIONS FINALS

Una de les conclusions que de la present anàlisi se'n pot extreure és la fixació cronològica d'aquestes produccions laietanes. La seva fabricació i ús compregué un període que cal situar entre el tercer quart del segle I a.C. i el canvi d'era.

A grans trets, les diferents fases tècniques que s'observen en la fabricació d'aquests envasos, i que proposem establir en aquest estudi, poden resumir-se en tres períodes. Un període inicial amb tècnica ibèrica cal situar-lo cap al segon quart del segle I a.C. El moment àlgid d'utilització d'aquests envasos sembla situar-se cap al tercer quart del segle I a.C. Aquests productes, amb pasta tarraconense, varen conviure amb altres àmfores típiques de la Tarraconense (Laietana 1/Tarraconense 1 i Pascual 1), si bé foren percentualment minoritaris. Durant el darrer quart del segle I a.C. encara se seguien utilitzant aquests envasos, amb una clara i progressiva tendència, però, cap a la seva desaparició, la qual cosa es degué produir cap al canvi d'era. No s'ha documentat, en contextos fiables, la convivència d'aquestes àmfores amb les del tipus Dressel 2-4 tarraconenses.

⁸ En aquest jaciment es trobà una vora d'àmfora del tipus Dressel 1 amb pasta tarraconense.

⁹ En el sector 1 d'aquest jaciment es localitzà un tester datable del canvi d'Era. En ell es trobaren àmfores del tipus Pascual 1, Dressel 2-4, Dressel 7-11 i Oberaden 74, i dos fragments dels tipus Dressel 1, les quals tenien la mateixa pasta que les Pascual 1, és a dir, pasta tarraconense amb la coloració beix clar, típica de la zona. També es trobaren rebutjos de forn i material constructiu.

Agraïm al Dr. Víctor Revilla la informació que ens ha proporcionat d'aquest jaciment.

Els aproximadament 75 anys en què cal situar la producció i ús d'aquests tipus amfòrics corresponen a un moment clau del procés de romanització de la costa de la Laietània. L'aparició i evolució d'aquestes àmfores cal analitzar-la com un element més, si bé força interessant i molt significatiu, que reflecteix part dels importants canvis que esdevingueren en aquest període històric.

La romanització del territori s'inicià un cop acabada la seva conquesta. Al nostre entendre, el fet essencial d'aquest procés en el segle II a.C. fou la colonització agrícola del territori, bàsicament les àrees més planes, protagonitzada per la població indígena però possiblement sota control i pautes romanes. Aquesta nova organització territorial representà l'inici d'un assaig d'un nou sistema d'explotació agrícola que havia de quallar paulatinament en una transformació profunda de tot el sistema productiu i econòmic conegut fins al moment.

L'ocupació de la plana litoral per a la seva explotació agrícola i l'establiment d'assentaments estables implicà un innegable canvi de les pautes d'assentament indígenes, que de ben segur originà un nou model d'ocupació del territori. El fet de comptar amb noves i àmplies zones de conreu molt fèrtils permeté augmentar la productivitat agrícola, que fins llavors es basava fonamentalment en el conreu dels cereals. L'aplicació de noves tècniques de conreu així com la introducció de nous cultius o l'especialització en alguns d'ells transformà gradualment el model agrícola ibèric que havia funcionat des de feia segles.

D'altra banda, la nova situació política creada a la Mediterrània occidental després de la Segona Guerra Púnica canvià l'orientació comercial, tant pel que fa als productes com a les rutes, els mitjans i les necessitats, obrint-se noves possibilitats de comerç i de mercat facilitades pel nou ordre establert. En aquest sentit, la península Itàlica esdevingué el centre a partir del qual s'organitzava tot el comerç mediterrani.

La relativa estabilitat aconseguida pels vencedors no sols tingué un reflex en el comerç i trànsit de mercaderies, sinó que facilità i propicià la circulació de persones i col·lectius humans. La seguretat en les àrees de la Mediterrània controlades pels romans, així com una clara estratègia expansionista planificada a partir d'unes necessitats i prioritats establertes des de Roma, sobretot de consolidació dels nous territoris conquerits, facilità i promogué aquesta circulació de persones, moltes de les quals, de ben segur, eren portadores de noves idees, concepcions i consignes del que havia d'és-

ser l'organització dels nous territoris. Aquest aspecte, però, és delicat perquè, entre d'altres coses, introdueix la problemàtica de l'arribada dels colons itàlics a aquests territoris. En el cas de la Laietània, igual que en altres indrets, resta encara per resoldre.

El segle I a.C. fou el període definitiu de fixació de les estructures romanes en aquest territori. En començar aquest segle, el procés de romanització ja estava força avançat i havia desenvolupat part dels seus objectius. Els dos fets essencials, però, que determinaren el procés de romanització en aquest segle no es produïren fins anys més tard: l'inici de la producció del vi per a la seva comercialització a gran escala i, en el cas d'aquesta àrea de la Laietània, la fundació de la ciutat romana d'*Iluro*.

El conreu de la vinya era sobradament conegut per les comunitats ibèriques laietanes, si bé, molt possiblement la producció del vi era per autoconsum o per a la seva comercialització a petita escala. El procés de substitució del quasi monocultiu dels cereals pel de la vinya per l'elaboració del vi i la seva comercialització fou gradual. Molt possiblement aquest canvi en l'especialització de cultiu fou induït pels romans.

Un símptoma de la incipient indústria vitivinícola amb finalitat clarament comercial és la troballa de les primeres àmfores fabricades amb tècnica ibèrica que imitaven els tipus Dressel 1 itàlics, les quals, per la seva tipologia cal associar al transport i comerç del vi laietà. Tant per la seva tècnica de fabricació com pel lloc on s'han trobat els exemplars més antics, a l'*oppidum* ibèric de Burriac, es podria arribar a la conclusió que en un primer moment la producció del vi laietà estava en mans ibèriques. Aquesta interpretació, però, ha de ser matitzada, ja que al nostre entendre no són elements suficients i determinants com per poder afirmar-ho. Cal tenir present que l'elaboració del vi és un procés en el qual poden intervenir diferents agents productius, des dels pagesos que conreaven la vinya fins als comerciants que situaven el producte en els diferents mercats. Per tant, cal contemplar també la possibilitat que fos un procés mixt on ibers, amb un grau de romanització avançat, i nouvinguts itàlics treballassin conjuntament en aquesta etapa inicial, que cal situar cap al segon quart del segle I a.C. En aquesta hipotètica distribució del procés d'elaboració del vi, no ha de sobtar el fet que els primers envasos fossin fabricats per terrissers indígenes, perquè possiblement eren els únics artesans del ram.

D'altra banda, el fet de trobar les primeres àmfores d'aquest tipus a Burriac tampoc ha de sorprendre, ja que des del segle II a.C. aquest era l'ú-

nic nucli romanitzador de la regió, des del qual s'administrava el territori i se centralitzava bona part del comerç de la zona (Garcia, Zamora 1993: 160).

El desenvolupament de la indústria vitivinícola, a partir del segon quart del segle I a.C., degué originar alguns nous centres de mercat i de comerç, llocs on les comunitats indígenes i els petits nuclis de població itàlica tenien els punts de trobada i de mercadeig, i que aviat foren l'embrió del que poc més tard havien d'ésser els nuclis romans importants de la zona. Si més no, aquesta és la interpretació que recentment s'ha proposat per a la troballa de diverses estructures amb cronologia de 100-50 a.C. situades en el mateix indret on poc després es construí la ciutat romana d'*Iluro* (Pujol, Garcia 1994). De fet, una de les causes de la fundació de la ciutat romana en aquest indret degué respondre a la necessitat de mantenir aquest establiment preurbà, que, en certa manera, degué prendre el relleu com a centre de mercat del que havia estat l'*oppidum* ibèric de Burriac.

La fundació d'*Iluro*, cap a mitjan segle I a.C., fou el darrer pas del procés de romanització d'aquesta àrea de la Laietània, i segurament respongué a la necessitat d'administrar un territori que basava la seva economia en una productiva i pròspera indústria vitivinícola, que es consolidà definitivament al tercer quart del segle I a.C.

Una de les proves d'aquesta consolidació és la pervivència de les àmfores del tipus Dressel 1 i Lamboglia 2/Laietanes, ara ja amb tècnica romana (pasta tarraconense), i l'aparició dels nous envasos vinaris típics i originals tarraconenses (Laietània 1/ Tarraconense 1 i Pascual 1) identificadors del producte que contenien.

Es desconeix si els diferents models d'envasos tarraconenses coetanis contenien diferents qualitats o tipus de vi, o si, en el cas dels tipus Laietana 1 i Pascual 1, senzillament responien a una recerca per definir un envàs adequat identificador d'un producte propi. Quant a les imitacions tarraconenses del tipus itàlics, sembla ser que tingueren una distribució restringida, la qual cosa es desprèn de l'anàlisi dels jaciments on s'ha localitzat aquestes restes amfòriques. Tanmateix, la troballa d'alguns exemplars en els ancoratges de la costa del Maresme central suggereix la possibilitat que en ocasions fos exportat a altres indrets més llunyans.

Durant el darrer quart del segle I a.C., la indústria del vi laietà s'havia desenvolupat molt ràpidament i estava totalment consolidada. Els seus productes arribaven a diferents indrets del món romà, envasats en àmfores que tenien un disseny propi identificador del seu origen. És de suposar,

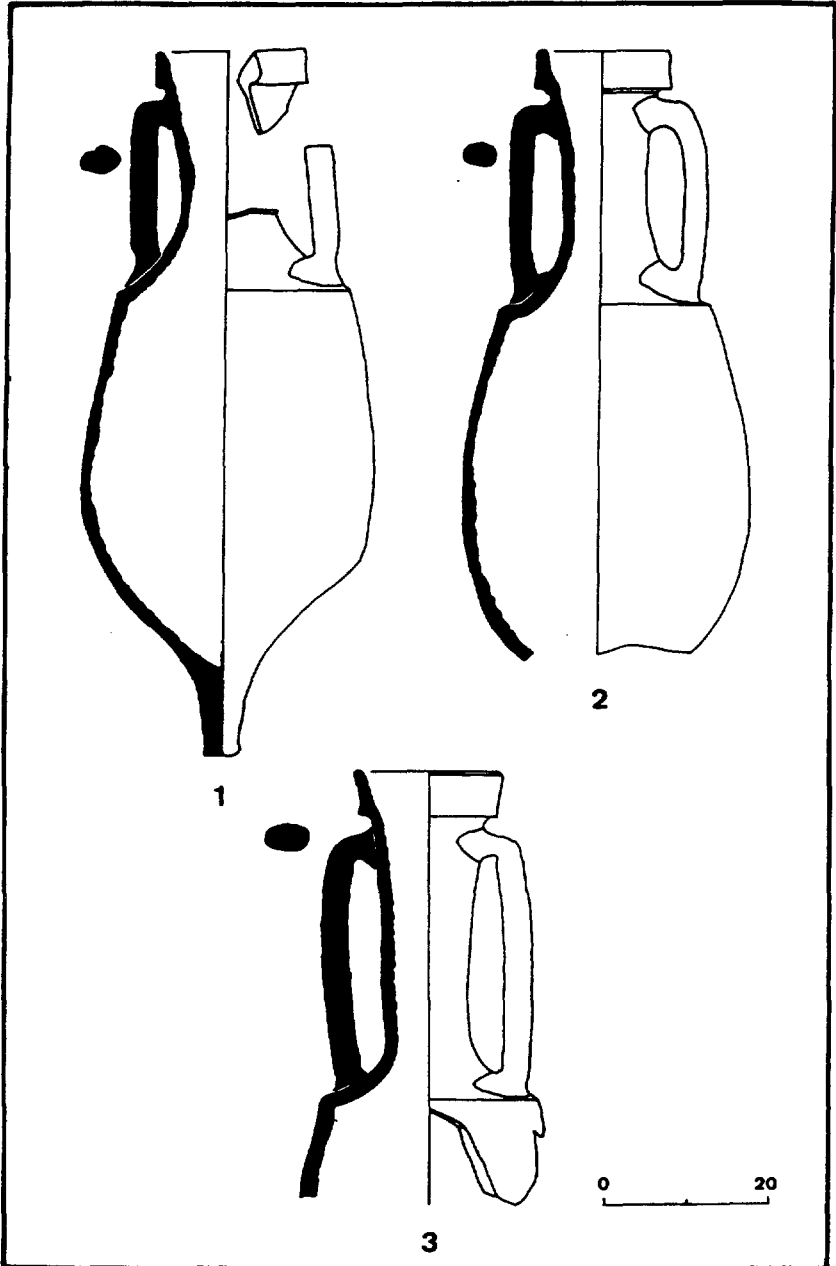
doncs, que ja no tenia cap sentit seguir utilitzant contenidors que imitaven productes itàlics, si no és per mantenir un consum local que encara identificava el contingut amb l'envàs. En aquest darrer quart del segle, l'ús d'aquest tipus d'àmfora degué ser molt restringit i puntual, fins a la seva desaparició poc abans del canvi de l'era.

BIBLIOGRAFIA

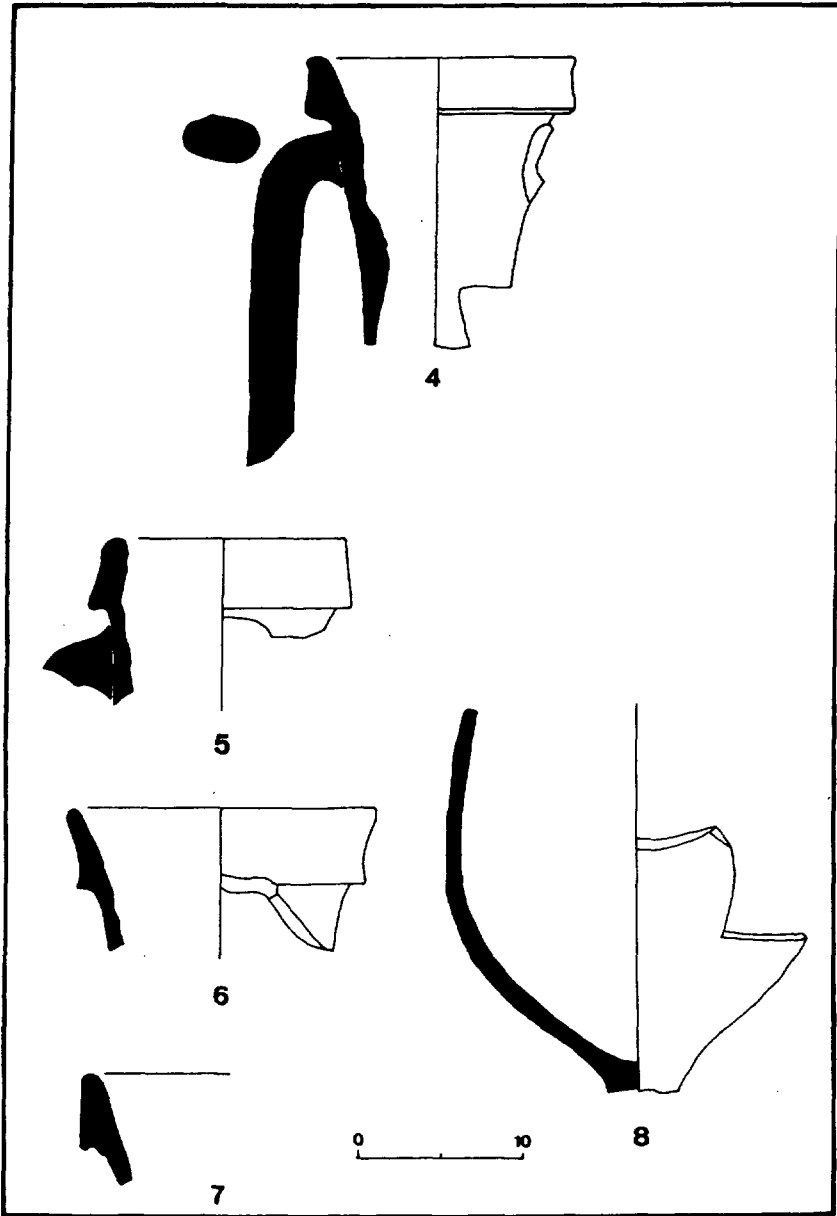
- BASSOLS, I: El material amfòric de can Xammar (Mataró) de la campanya 1970. X Sessions d'estudis mataronins. Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró, 1994. Pàgs. 75-94.
- CASAS SELVAS, T: Estudi preliminar: Les àmfores de la vil·la de La Salut (Sabadell). Arrahona, 1. Sabadell, 1987. Pàgs. 15-26.
- CERDÀ MELLADO, J. A.: Troballes a can Genissans, al carrer Sant Francesc d'Assís, 16 (Mataró). *Laietania*, 2-3. Mataró, 1985. Pàg. 286.
- CODEX SCCL: Excavacions a l'autopista a-19, variant de Mataró, tres exemples del poblament del maresme: de l'ibèric ple a la romanització. *Laietania*, 7. Mataró, 1992. Pàgs.157-189.
- COLL,R; JÀRREGA, R: Troballes submarines a Vilassar de Mar. Estudi del material amfòric. Les nostres arrels, 10. AECC. Premià de Mar. 1986.
- COMAS, M; MARTÍN, A; MATAMOROS, D; MIRÓ, J: Un tipus d'àmfora Dressel 1 de producció laietana. Jornades Internacionals d'arqueologia romana. Homenatge a Josep Estrada. Documents de treball. Granollers, 1987. Pàgs. 372-378.
- DEFAUS, J.M.; MARTÍN, A: Memòria de les prospeccions realitzades en l'itinerari de la futura autovia de Mataró a Palafolls. Barcelona, 1989. (Inèdita)
- GARCÍA ROSELLÓ, J: La ceràmica ibèrica en els contextos republicans de la Laietània litoral."Les ceràmiques de tècnica ibèrica a la Catalunya romana (segles II a.C. I d.C.)". Societat Catalana d'Arqueologia. Barcelona, 1992. Pàgs. 21-31
- GARCÍA ROSELLÓ, J.; ZAMORA, D: La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica. *Laietania* 8. Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Pàgs. 147-179.

- IZQUIERDO TUGAS,P: L'ancoratge de les sorres, sota el delta del Llobregat, dins l'economia antiga. Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1987. Inèdita. Pàg. 117.
- KEAYS,S; CARRETÉ, J.M.; MILLET, M: Ciutat i camp en el món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis. Tribuna d'Arqueologia 1988-89. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1989. Pàgs. 121-129.
- MATAMOROS APARICIO, D: Els ancoratges antics de Vilassar de Mar/Cabrera de Mar i de Mataró (el Maresme). *Laietània*, 6. Mataró, 1991. Pàgs. 85-98.
- MIRÓ, Jordi: La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.). *BAR International Series*, 473. 1988.
- MIRÓ, J; PUJOL, J; GARCÍA, J: El dipòsit del sector occidental del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme). Una aportació al coneixement de l'època tardana al Maresme (s.I a.C.). *Laietània*, 4. Mataró, 1988.
- OLESTI VILA, O: El territori del Maresme en època republicana (s.III-I a.C.). *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Premi Iluro 1994. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1995.
- PALET, J. M.; POU, J; REVILLA, V: La villa del Vilarenc (Calafell) i el poblament romà a l'àrea del Penedès. Homenatge a Miquel Tarradell. Pàgs. 724-751. Curial Edicions Catalanes. Barcelona, 1993.
- PERA ISERN, J: La romanització a la Catalunya interior: estudi històrico-arqueològic de *Iesso* i *Sigarra* i el seu territori. Tesi doctoral inèdita. Sabadell, 1993.
- PERA ISERN,J: Una interessant marca d'àmfora Dressel 1 laietana procedent de Santa Eulàlia de Ronçana (Vallès Oriental). *Laietània*, 9. Mataró, 1994. Pàgs. 373-374.
- PUERTA, C; RODRÍGUEZ, M: Una indústria urbana de producció de vi a Baetulo. Col·loqui "El vi a l'antiguetat economia, producció i comerç en el Mediterrani Occidental". Badalona, 1987. Pàgs. 183-188.
- PUJOL, J; GARCÍA, J: El poblament ibèric dispers al Maresme central: L'exemple de can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro. *Laietània*, 9. Mataró, 1994. Pàgs.89-129.

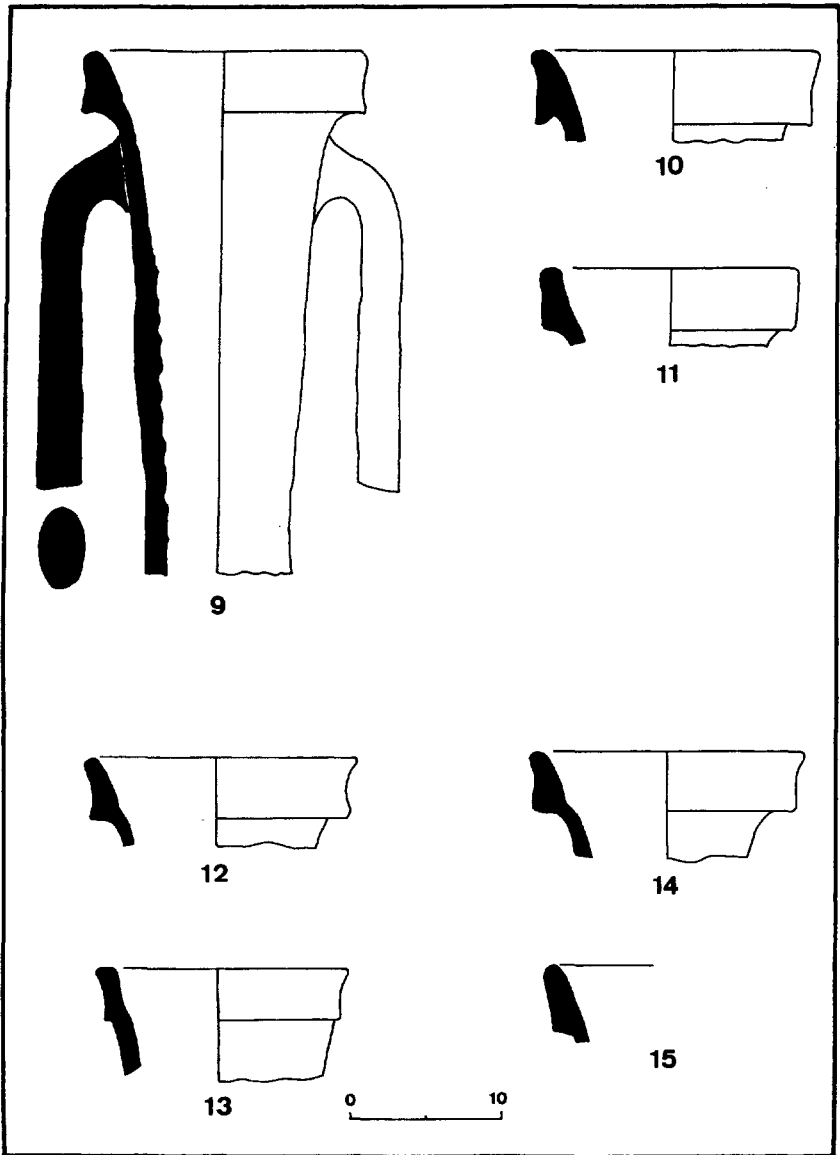
- RIBAS BERTRAN, M: Un taller d'àmfores a Mataró. *Pyrenae*, 19-20. Barcelona, 1983-84. Pàgs. 281-285.
- REVILLA CALVO, V: Viticultura, producció ceràmica y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C.-III d.C.). *L'Estaquirot*. Barcelona, 1995.
- TCHERNIA, A; ZEVI, F: Amphores vinaries de Campanie et de Tarraconaise à Ostia. *Recherches sur les amphores romaines*. Roma, 1972. Pàgs. 35-68.

LÀMINA 1

LÀMINA 2

LÀMINA 3